

Соціально-економічні та психологічні ознаки підприємництва

У статті проаналізовано соціально-економічні та психологічні характеристики підприємництва. Визначено підприємництво та підприємницьку діяльність, відмежовано її від суміжних видів діяльності. Подано матеріали вітчизняних та зарубіжних досліджень підприємництва. Узагальнено різні варіанти визначення підприємництва та виділено наступні основні характеристики, що приписуються підприємництву: інновативність, автономність, ризик і контроль. Подано декілька підходів до класифікації підприємницьких новацій. Показано відмінності між поняттями «інвентор», «капіталіст», «менеджер» та «підприємець», проаналізовано характеристики контролю та ризику підприємницької діяльності.

Ключові слова: підприємець, підприємницька діяльність, інвентор, капіталіст, менеджер.

В статье проанализированы социально-экономические и психологические характеристики предпринимательства. Определено предпринимательство и предпринимательская деятельность, показаны ее отличия от смежных видов деятельности. Представлены данные отечественных и зарубежных исследований предпринимательства. Обобщены разные варианты определения предпринимательства и выделены следующие основные характеристики, которые приписываются предпринимательству: инновативность, автономность, риск и контроль. Представлены несколько подходов к классификации предпринимательских инноваций. Показаны отличия между понятиями «инвентор», «капиталист», «менеджер» и «предприниматель», проанализированы характеристики контроля и риска предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предприниматель, предпринимательская деятельность, инвентор, капиталист, менеджер.

Постановка проблеми. Одним із значних факторів економічного зростання вважають уміле використання підприємницького потенціалу держави, ефективно втілення в економічному механізмі самостійної господарської ініціативи громадян. Сьогодні в контексті зміцнення середнього класу в Україні все ще актуальним є завдання вивчення феномена підприємництва, розкриття його психологічних особливостей. Діяльність підприємництва служить основою виходу України із кризового стану, зменшення соціально-економічної і політичної напруги в суспільстві. Отже,

дослідження підприємництва є актуальним завданням для фахівців з економіки, соціології, права, психології тощо.

Визначення підприємництва та підприємницької діяльності, відмежування її від суміжних видів діяльності має велике не тільки теоретичне, але й практичне значення, оскільки дає можливість визначити ті види діяльності, які підпадають під ознаки підприємницької та визначити психологічні особливості особистості підприємця, що займається даним видом діяльності.

Проблема психології підприємництва стала актуальною для вітчизняної науки порівняно недавно, тоді як в зарубіжній психології та економіці накопичений великий досвід досліджень за даною проблематикою.

Мета нашої статті – визначення соціально-економічних та психологічних ознак підприємництва та підприємницької діяльності.

Аналіз наукових досліджень. Як науковий термін поняття “підприємець” вперше було розкрито в роботі англійського економіста Річарда Кантільона, котрий розробив одну з перших концепцій підприємництва. В роботі “Досвід з природи торгівлі взагалі”, яка побачила світ в 1726 році, він характеризує підприємця як людину з невизначеними, непостійними доходами, яка діє в умовах ризику [10].

Певний вклад в теорію підприємництва вніс фундатор “кембріджської” школи політичної економії англійський економіст Альфред Маршал. В своїй книзі “Принципи економіки” він відзначив повсякденні рутинні функції підприємця: поєднання необхідного для виробництва капіталу і праці; складання “загального плану” виробництва; контроль за “другорядними частинами” виробництва. З його точки зору підприємництво представляє собою висококваліфікований труд з управління підприємством [8].

Грунтовнішу характеристику підприємництву дали у своїх працях американський дослідник Й.Шумпетер та австрійський учений Ф.Хайек.

Й.А. Шумпетер розглядає підприємницьку активність з позицій розвитку господарського кругообігу. Форма і зміст розвитку визначаються Шумпетером як «здійснення нових комбінацій». Він пише: «Підприємцями ми називаємо господарських суб'єктів, функцією яких є якраз здійснення нових комбінацій і які виступають як його активний елемент»[18, с.159]. Його погляди можна передати в наступних ключових положеннях. По-перше, головна функція підприємництва полягає в реформу-

ванні виробництва шляхом використання винаходів або різноманітних можливостей для випуску нових або старих (новими способами) товарів, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, реорганізації виробництва і т.п. Змістом підприємницької діяльності виступає, здійснення “нових комбінацій” факторів виробництва або різноманітних нововведень. По-друге, підприємство – універсальна загальноекономічна функція, незалежна від суспільної формації. По-третє, для підприємництва особливе значення має стан господарсько-політичного середовища. Це середовище визначає не тільки способи використання можливостей “нових” комбінацій, але й основні типи мотивацій підприємницької діяльності [18].

Визначення підприємництва іншими авторами або перекликаються з визначенням, даним Й. Шумпетером, з погляду функцій і ефектів цього виду діяльності в економічному кругообігу, або підкреслюють у визначенні психологічні особливості підприємця.

Заслужують на увагу погляди на підприємницьку діяльність одного з засновників “неоавстралійської школи” Ф.Хайека. Відповідно до цих поглядів найвищою цінністю в підприємстві є свобода людини, яка включає в себе підпорядкування волі інших людей, але яка погоджується з законами цивільного суспільства. Особиста незалежність дозволяє людині найбільш продуктивно розпоряджатись своїм економічним потенціалом. Сутність підприємництва за Ф.Хайеком в інтеграції (пошук та дослідження нових можливостей). Виходячи з цього, потенційним підприємцем є лише та особистість, яка відмінна від інших своїм стилем пошуку [6].

Хайек пов’язував підприємництво передусім з особистісною свободою, яка дає можливість людині раціонально використовувати свої здібності, знання, інформацію і доходи. Підприємець насамперед намагається оптимально узгодити ці компоненти з ситуацією на ринку (перспективні чи неперспективні щодо інвестування, попиту і пропозиції певної галузі економіки, рівень цін тощо), знайти найкращі засоби для задоволення власних потреб і потреб суспільства.

На думку американського вченого П.Самуельсона, підприємницька діяльність пов’язана з новаторством, а сам підприємець — людина з оригінальним мисленням, смілива, домагається успішної реалізації нових ідей.

П.Г. Щедровицький визначає підприємництво як «тип мислення і діяльності. Рушійна сила підприємництва, вважає він – це

воля, уявлення і думки. Підприємницька діяльність складається», – відмічає Щедровицький, – коли усвідомлюється факт, що виробництво не створює нові ресурси. Підприємець в процесі діяльності та мислення створює нові функції продукту і заповнює порожнечі ринку. Для цієї діяльності потрібні знання і проект, внаслідок чого відбувається репрезентація майбутнього» [19].

Суть підприємництва, на думку Б. Карлофа, не зводиться до управління бізнесом і володіння капіталами та компаніями. Підприємництво – це, перш за все, здатність виявляти можливості для ведення бізнесу і уміння скористатися ними. Суть підприємництва полягає в адекватній оцінці потенційної прибутковості справи у поєднанні з найбільш вигідним розподілом ресурсів і ухваленням оптимальних рішень в двох основних областях: відшукування нових способів задоволення потреб і використання можливостей ринкового механізму [7]. На основі концепції Й.Шумпетера Б. Карлоф розробив сучасний комплексний підхід до підприємництва, як до процесу умілого балансування між інтересами споживачів і оптимальною прибутковістю використання капіталу і ресурсів, з одного боку, і їх творчого узгодження, з іншого [7, с.10]. За ступенем переважання і характером прояву в діяльності підприємця кожної з чотирьох необхідних ділових якостей – здібності структурного управління, оцінки ринкових потреб, максимізації вигоди, постановки і реалізації цілей, – Б. Карлоф виділив три типи підприємництва: структурне (купівля-продаж і зміна структури компаній); стратегічне (об'єднання доходів для досягнення специфічних цілей конкурентної боротьби) і оперативне (виявлення вільних ресурсів і мінімізація даремних витрат).

Певною популярністю на Заході користується формулювання підприємництва, запропоноване П. Ф. Друкером. Продовжуючи і певною мірою коригуючи позицію Шумпетера у визначенні підприємництва, він, зокрема, писав: “Нововведення є особливим інструментом підприємців, засобом, за допомогою якого вони і використовують зміни як сприятливу можливість для здійснення своїх задумів у сфері бізнесу та послуг... У завдання підприємців входить цілеспрямований пошук джерел нововведень, а також змін та їх ознак, що вказують на можливість досягнення успіху”[5, с 66].

На думку П. Ф. Друкера, не всі, хто займається бізнесом, є підприємцями, такими є лише особи, які відкривають свій власний дрібний бізнес. І справді, у програмах американських шкіл бізнесу курси з підприємництва, як правило, навчають принци-

пам організації нових невеликих підприємств. Крім того, вважає Друкер, капіталіста й інвестора, взятих самих по собі, не можна вважати підприємцями, відмітною рисою яких є те, що “вони намагаються створити щось нове й відмінне від того, що вже є, змінюють і перетворюють ціннісні установки” [5, с. 66].

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи різні варіанти, можна виділити наступні основні характеристики, що приписуються підприємництву: інновативність, автономність, ризик і контроль, так Р. Хизріч і М. Пітерс визначають підприємництво як «процес створення чогось нового, що має цінність, процес, що поглинає час і сили, припускає прийняття на себе фінансової, моральної і соціальної відповідальності, процес, що приносить в результаті грошовий дохід і задоволення досягнутим» [16, с. 26].

Проте, кожен із названих критеріїв не завжди однозначний і вимагає додаткового уточнення. Так, критерій інновативності вимагає розмежувань понять інновативного підприємництва і технічної творчості, інноватора у сфері бізнесу і інвентора. Інвентор – це людина, що створює наукову ідею, новий продукт або процес як нову комбінацію матеріальних речей. На відміну від діяльності інвентора «підприємництво – це процес пошуку нових можливостей, впровадження нових способів виробництва, відвертості до нових перспектив, подолання старих обмежень. Це динамічний процес, який руйнує бар’єри, встановлені існуючим рівнем знань. Підприємництво означає необов’язково тільки винахід чого-небудь нового. Це і пошук нового ринку для звичного продукту.» [2, с.13]. Підприємець виступає в ролі посередника між ідеями інвентора і прибутком, збираючи воедино ресурси, матеріали, працю і комбінуючи їх так, як ніхто не робив раніше, забезпечуючи при цьому успішне виробництво і маркетинг. Отже, хоч іноді підприємець і виступає в ролі інвентора, наприклад, в області високих технологій, підприємницька інновація не тотожна технічній творчості, а має на увазі організаційну, економічну, соціальну інновацію.

Важливою характеристикою є сфера, де реалізуються підприємницькі новації. Тут виділяється декілька підходів до класифікації. Наприклад, А.І. Агєєв приводить «галузеву» класифікацію підприємництва: наукове, індустриальне, фінансове, аграрне [1, с. 12]. У іншій роботі, що присвячена управлінським нововведенням в США, диференціація проводиться за ознакою результату дії нововведень: продуктивне (сфера виробництва і споживання), технологічне (нові способи виробництва старих і нових товарів), управлінське (нові методи роботи).

Наступною характеристикою функціонування підприємництва є автономність. Автономність пов'язана, перш за все, з самостійністю ухвалення рішень як іманентною рисою підприємництва. Проте рядом авторів виділені й інші ознаки цієї характеристики: нерозривність рішення і дії; переважання інтуїтивної основи в ухваленні рішень; прагнення до особистого контролю над ситуацією.

Критерій контролю також вимагає уточнення. При аналізі даного критерію необхідно виокремити поняття фінансового, організаційного і управлінського контролю, тобто розмежувати аспекти володіння, управління і контролю в підприємницькій діяльності.

Володіння капіталом часто не характерно для підприємця, який може скористатися капіталом інвестора, кредитами або статками родичів, або знайомих. Отже, необхідно розрізняти інвестора, що ризикує своїм капіталом, і підприємця, що вкладає чужі статки в перекомбінацію елементів діяльності і, що не ризикує у фінансовому відношенні.

Слід розрізняти також поняття підприємництва і менеджменту, перше з яких припускає створення нової структури і забезпечення її зростання і розширення, а друге – підтримку стабільності і порядку усередині вже створеної структури [2; 3; 7; 9; 10; 14-16; 20; 22]. Для підприємництва характерна функція контролю над долею справи, організаційної структури, персоналу, тобто над долею «нової реальності», створеної підприємцем, в сенсі визначення перспективи і стратегії її розвитку. Це припускає здійснення ряду функцій підприємцем як засновником фірми: стимулювання інновації персоналу, поглинання ризиків інших людей, менеджмент і впровадження власної системи цінностей в ідеологію створеної структури.

У роботі Й. Шумпетера вперше було описано відмінності між підприємцем і управлінцем: у його трактуванні першого відрізняла динамічна ефективність діяльності, а другого – статична [18]. П. Друкеру належить теза про те, що на зміну управлінській економіці в США йде підприємницька економіка [5]. Відмінність підприємця від менеджера складає універсальну проблему для всіх типів ринкових стосунків. Хизріч і Пітерс [16, с.68-74] виділяють наступні пункти розбіжності, що мають ключове значення для формування ролевих моделей менеджерів і підприємців: тип стратегічної орієнтації; підхід до здійснення задуму; метод задіявання ресурсів; форма залучення/придбання ресурсів; різновид організаційної структури ділового підприємства.

У плані стратегії підприємець орієнтований насамперед на пошук нових можливостей, що набуває особливого значення, коли дохід від виробництва традиційної продукції падає, коли відбувається швидка зміна технології, переорієнтація попиту, соціальних переваг або зміна політичних установок. Якщо ж основним є виконання плану і підрахунок ефективності використання ресурсів, то тут потрібні здібності не стільки підприємця, скільки адміністратора. Підприємець повинен уміти діяти швидко, ухвалювати оперативні рішення, ризикувати і не може собі дозволити радитися з ким-небудь або достатньо довго триматися за ідею, яка не може швидко довести свою життєздатність. Менеджер, навпаки, як правило, неохоче береться за нову справу, але якщо вже рішення ухвалене, то не звертає з обраного шляху. Підприємець, зазвичай, вводить нові ресурси час від часу – під черговий етап робіт або після досягнення певної мети. Забезпечити отримання цих коштів до потрібного терміну і в потрібному об'ємі йому, як правило, нелегко – доводиться умовляти кредиторів і інвесторів, тому підприємець часто ухитряється досягати значних результатів ціною мінімальних витрат. Менеджер же, хоча фонди виділяються йому деколи так само поетапно, отримує їх всі не під рішення якоїсь задачі, а під роботу його підрозділу в цілому. Стимульований надбавкою до зарплати, менеджер зацікавлений у виконанні умов, що диктуються інвестором, відносно ефективності використання засобів, що знаходяться в його розпорядженні в даний момент. Аналогічна відмінність спостерігається і відносно форми залучення/придбання ресурсів. Оскільки зарплата менеджера безпосередньо залежить від того, якими засобами він реально розпоряджається, він зацікавлений в накопичуванні і роздуванні фондів. Для підприємця ситуація прямо протилежна: вічний брак грошей, небажання пов'язувати себе з устаткуванням, яке може пережити ідею, необхідність проявляти гнучкість і йти на ризик примушують його широко користуватися орендою або удаватися до інших форм тимчасового залучення ресурсів у міру потреби. Менеджер, як правило, має справу з влаштованою організаційною структурою, що склалася ієрархічно, тоді як підприємець, якому неприємна сама ідея підлеглості, віддає перевагу принципу горизонтальної організації, що тримається на неформальних зв'язках.

Тоді як основним мотивом діяльності для традиційних менеджерів є просування по службі і отримання типових для корпорації винагород за працю, підприємці добиваються процвітання завдяки своїй незалежності і можливості творчо працювати.

Ці відмінності виявляються також в термінах досягнення істотних успіхів: традиційні менеджери орієнтуються на швидке досягнення результатів, підприємці можуть довго йти до своїх цілей.

Тип діяльності підприємця – безпосередня участь в роботі, а менеджер в основному віддає розпорядження і займається наглядом за підлеглими. Якщо підприємці здатні йти на обґрунтований ризик, то менеджери вважають за краще не допускати помилок і провалів практично за будь-яку ціну.

Далі, якщо менеджери служать тим, хто знаходиться на вищих ступенях організації, то підприємці працюють на себе і своїх клієнтів. На відміну від підприємців, що встановлюють тісні зв'язки із співробітниками, які їх оточують, менеджери прагнуть слідувати ієрархічно підлеглий тактиці спілкування.

В цілому можна констатувати, що в економічному розвитку підприємець грає інноваційну роль, а менеджер – консервативно-стабілізуючу. Дане співвідношення функцій в принципі носить аксіологічно нейтральний характер, оскільки обидві вони необхідні в соціальному розвитку.

Не можна не відзначити ще одну, мабуть, найпопулярнішу характеристику для визначення підприємництва – це високий рівень ризику, пов'язаний з домінуванням цільової установки на прибуток; непередбачуваністю підсумків інноваційних процесів; участю в бізнесі особистого капіталу підприємця і повною свободою його дій. Даний критерій не однозначний, оскільки виділяють не тільки рівні і види ризику (фінансовий, соціальний, моральний, психологічний і тому подібне), але й указують на суб'єктивність сприйняття ступеня ризику в ситуації, готовність до прийняття на себе різних видів ризику [2; 3; 5; 15; 16; 21]. Підприємець переймає на себе ризик і тривожність інших, переконує людей, що йдуть за ним, в неминучості успіху, надихає персонал на активну діяльність для реалізації своїх планів.

Отже, нами було визначено основні соціально-економічні та психологічні ознаки підприємництва, що визначаються специфічністю підприємницької діяльності, порівняно з іншими видами діяльності.

В результаті можна зробити такі **висновки**.

1. Поняття підприємництва, що дає можливості реалізації в економічній сфері діяльності, розкривається в наступних параметрах підприємницької діяльності: зміст, цільова функція, мотиваційний регулятор, основний принцип функціонування, особливості суб'єкта.

2. Зміст підприємницької діяльності – це переважно інноваційні і комбінаційні процеси. До них відносяться: реформування виробництва шляхом нових комбінацій чинників і введення інновацій; пошук нових можливостей шляхом комбінації своїх унікальних здібностей і знань про ринкову ситуацію; стратегічна орієнтація на можливу потенційну прибутковість справи, а не на наявні ресурси; активний пошук і створення нових ресурсів і споживчих благ; творче узгодження потреб з виробничими ресурсами; погодження інтересів споживачів з отриманням прибутку.

3. Основною цільовою функцією підприємницької діяльності є досягнення високого економічного результату, причому незалежно від предмета бізнесу; мета завжди конкретна і усвідомлена.

4. Мотиваційний регулятор підприємницької діяльності – підтримка балансу між вирашем і ризиком. Він пов'язаний з: домінуванням цільової установки на прибуток; непередбачуваністю підсумків інноваційних процесів; повною свободою дій і відповідальністю тільки перед собою.

5. Провідними принципами функціонування підприємницької діяльності є автономність і контроль. Їх ознаки: самостійне ухвалення рішень як іманентна межа підприємництва; нерозривність рішення і дії; традиційний імідж підприємця як «бійця-одинака»; переважання інтуїтивної основи в ухваленні рішень; прагнення до особистого контролю над ситуацією і неохоче делегування своїх повноважень іншим; прагнення до особистого контролю за інформацією і виконанням; висока потреба в особистісних досягненнях.

6. Високий рівень ризику підприємницької діяльності, пов'язаний з домінуванням цільової установки на прибуток; непередбачуваністю підсумків інноваційних процесів, участю в бізнесі особистого капіталу підприємця і повною свободою його дій.

Перспективою подальшого дослідження може бути вивчення ціннісно-мотиваційних характеристик підприємців та підприємницької діяльності, ставлення до підприємницького ризику, відношення до партнерів та конкуренції з іншими.

Список використаних джерел

1. Агеев А.И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры / А.И. Агеев. – М.: Наука, 1991. – 112 с.
2. Гинс Г.К. Предприниматель / Г.К. Гинс. – М.: Посев, 1992. – 225 с.

3. Долан Дж. Э. Рынок: микроэкономическая модель / Дж. Э. Долан, Е. Д Линдсей; Пер. с англ. – СПб.: Печатный Двор, 1992. – 496 с.
4. Дрига С. Г. Мале підприємництво України: становлення, механізм управління та підтримки : монографія / С. Г. Дрига. – К. : ДКС центр, 2009. – 362 с.
5. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П.Ф. Друкер. – М. – 1992.
6. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія / В. В. Зянько. – Вінниця : Універсум, 2008. – 397 с.
7. Карлоф Б. Деловая стратегия (концепция, содержание, символы)/ Б.Карлоф. – М., 1991. – 239 с.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А.Маршалл; Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1.
9. Орбан Л.Э., Гриджук Д.М. Социально-психологические аспекты предпринимательства и управления/ Л.Э. Орбан, Д.М. Гриджук.– Ивано-Франковск: Знание, 1995.–164 с.
10. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва: навч. посібн. / Ю. Ф. Пачковський. – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
11. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь//Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ, 2012. – 240 с.
12. Санто Б. Инновация как средство экономического развития/ Б. Санто. – М., 1990. – 296 с.
13. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Экономические софизмы. Экономические гармонии / Ж.-Б. Сей.– М. : Дело, 2000. – 232 с.
14. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка/В.В. Третьяченко. – К.: Стилос, 1997. – 585 с.
15. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : Классика-XXI, 2007. – 432 с.
16. Хизрич Р. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха / Р. Хизрич, М.Питерс; Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1992. – Вып. 1. – 158 с.
17. Чирикова А.Е. Психологические особенности личности российского предпринимателя/ А.Е. Чирикова.// Психологический журнал. – 1998. – Т. 149. – № 1. – С. 62-74.
18. Шумпетер Й. А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер; пер. с англ., под ред. В. С. Автономова. – СПб. : Экономическая школа, 2001. – Т. 2. – С. 721–726.

19. Щедровицкий П.Г. Культура предпринимательской деятельности: Лекции/ П.Г. Щедровицкий. – Мтици: Дорваль, 1991. – 206 с.
20. Hisrich R.D. Entrepreneurship/ R.D. Hisrich// American Psychologist. – 1990. – V. 45. – № 2. – p. 209-222.
21. McClelland D.C., Burnham D.H. Power Is the Great Motivation// Harvard Business Review. – 1976. – V. 54. – P. 100-111.
22. Miller D., M.F.R. Kets de Vries, J.-M. Toulouse Top Executive Locus of Control and its Relationship to Strategy-Making Structure and Environment// Academy of Management Journal. – 1982. – V. 25. – P. 237-253.

Social, economic and psychological descriptions of an enterprise are being analysed in this article. In the present work we defined enterprise and entrepreneurial activity, we also showed their distinctions from the contiguous types of activity. The article presents details from domestic and foreign researches of different enterprise. Here the basic effects and functions of entrepreneurial activity retained in economic circulation are shown, the psychological features of entrepreneur personality are also defined.

The different variants of determination of enterprise are generalized and the following basic descriptions which are assigned to an enterprise are selected: innovation, noninteraction, risk and control. A few ways of classification of enterprise innovations are presented. We showed the differences between the concepts of inventor, capitalist, manager and entrepreneur, descriptions of control and risk of entrepreneurial activity are analysed. The work presented different types of risk, which an entrepreneur assumes, convincing people, following him, in inevitability of success. The aspects of domain, management and control in entrepreneurial activity are separated. It is shown that the further study of the phenomenon of enterprise can be related to the research program development for more detailed study of the motivation-valued sphere of entrepreneur, attitudes toward an enterprise risk and by a control method.

Keywords: entrepreneur, entrepreneurial activity, inventor, capitalist, manager.

Отримано: 25.01.2013 р.